

Aliona FRUNZĂ*,
aliona.frunza@procuratura.md

DREPTUL LA AUTOAPĂRARE ÎN CURSUL PROCESULUI PENAL: DISCREPANȚE ÎNTRE CEDO ȘI LEGISLAȚIA PROCESUALĂ PENALĂ A REPUBLICII MOLDOVA

Adnotare: Drepturile fundamentale ale omului reprezintă valori esențiale în statele de drept. Protecția acestor drepturi este ferm consacrată în legislația multor țări, iar dreptul la apărare are o importanță deosebită, fiind garantat la nivel internațional prin CEDO. Acest drept include opțiuni variate pentru acuzat: de a se apăra singur sau de a fi asistat de un avocat, ambele fiind necesare pentru un proces echitabil.

În Republica Moldova, Codul de procedură penală permite autoapărarea, însă o clarificare explicită a acestui drept, indiferent de condiția renunțării la avocat, ar asigura o protecție juridică completă, armonizând legislația națională cu standardele internaționale și cu jurisprudența CtEDO.

Cuvinte-cheie: Convenția Europeană a Drepturilor Omului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, autoapărare, acuzat, proces penal.

RIGHT TO SELF-DEFENCE DURING THE CRIME PROCESS: DISCREPANCES BETWEEN THE ECHR AND PROCEUSAL CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Annotation: Fundamental human rights are core values in rule-of-law states, with protections enshrined in the legislation of many nations. Among these rights, the right to defense holds particular significance and is safeguarded internationally by the ECHR. These right grants defendants the choice to represent themselves or to be assisted by a lawyer, both essential for ensuring a fair trial.

In Moldova, the Code of Criminal Procedure allows for self-representation. However, an explicit clarification of this right, independent of the condition of waiving a lawyer, would enhance comprehensive legal protection and align national legislation with international standards and ECHR case law.

Keywords: European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, self-defense, accused, criminal process.

* Master în drept, procuror în Procuratura raionului Râșcani, ORCID ID: 0000-0003-2088-7289, e-mail: aliona.frunza@procuratura.md

1. INTRODUCERE.

Valorizarea supremă a oricărui stat de drept o constituie protecția drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, aceasta fiind o normă de primă importanță, ferm consolidată în legislația națională din numeroase state care au acumulat o experiență considerabilă în dezvoltarea și funcționarea unor instituții și mecanisme destinate să asigure apărarea drepturilor și intereselor legitime ale cetățenilor.

Dintre aceste drepturi esențiale, dreptul la apărare se distinge printr-o consacrare și protecție extinsă la nivel internațional, fiind clasificat în rândul celor protejate prin CEDO. Acest drept presupune o serie de componente fundamentale, menite să garanteze accesul acuzatului la mijloacele și resursele necesare unei apărări eficiente, reprezentând, astfel, un element extrem de important pentru susținerea structurilor democratice și consolidarea statului de drept.

Interpretarea exactă a acestui drept devine posibilă nu doar prin studii teoretice, ci și printr-o practică consecventă, conformă cu tratatele internaționale, implementată de organele de aplicare a legii.

Scopul acestui studiu este de a analiza și evidenția discrepanțele dintre prevederile CEDO și legislația procesuală penală a Republicii Moldova privind dreptul la autoapărare în cadrul procesului penal. Cercetarea își propune să identifice neconcordanțele principale și să ofere recomandări pentru alinierea legislației naționale la standardele europene.

2. METODOLOGIE.

Acest articol se bazează pe o metodologie de cercetare complexă, menită să ofere o analiză detaliată și coerentă a temei dreptului la autoapărare în cursul procesului penal, cu accent pe discrepanțele dintre CEDO și legislația procesuală penală a Republicii Moldova. În primul rând, metoda logico-juridică a permis o abordare exhaustivă și structurată, ce a contribuit la interpretarea clară și fundamentată a dreptului la autoapărare. Aplicarea acestei metode a facilitat identificarea contradicțiilor dintre angajamentele internaționale asumate de Republica Moldova și normele interne, contribuind la o analiză pertinentă a nevoii de reformă.

Pe de altă parte, folosirea metodei empirice a fost indispensabilă pentru evaluarea practicii CtEDO. Prin analiza deciziilor și jurisprudenței CtEDO, cercetarea a evidențiat lacunele din legislația națională în ceea ce privește aplicarea dreptului la autoapărare, oferind, în mod concret, concluzii și propuneri pentru alinierea cadrului normativ intern la cerințele internaționale. În această privință, s-a urmărit clarificarea și armonizarea reglementărilor naționale cu principiile europene, astfel încât drepturile fundamentale ale acuzatului să fie mai bine protejate.

În plus, utilizarea metodei comparative a permis o examinare aprofundată a dreptului la autoapărare prin prisma reglementărilor CEDO și a interpretărilor date de CtEDO, comparativ cu prevederile Codului de procedură penală al Republicii Moldova. Această metodă a facilitat înțelegerea extinsă a diferențelor legislative și a scos în evidență particularitățile cadrului național, contribuind la formularea unor propuneri legislative în context comparativ.

Metoda analizei critice a fost aplicată pentru a scoate în evidență contradicțiile dintre normele interne și standardele europene în materie de drepturi fundamentale, în special în ceea ce privește dreptul la autoapărare. Astfel, analiza critică a subliniat impactul negativ pe care aceste discrepanțe îl pot avea asupra dreptului la un proces echitabil,

periclitând principiile fundamentale ale echității și protecției juridice efective.

De asemenea, utilizarea metodei sistemice a oferit un cadru extins de înțelegere a dreptului la autoapărare, plasându-l într-un context mai larg al sistemului procesual penal. Această abordare a ajutat la identificarea interacțiunilor dintre diverse norme și instituții juridice, subliniind efectele interdependențelor asupra aplicării coerente a dreptului la autoapărare. În mod similar, studiul de caz a permis realizarea unei analize practice a situațiilor în care dreptul la autoapărare a fost invocat, oferind o perspectivă clară asupra aplicării acestui drept în contextul specific al Republicii Moldova.

Fundamentul teoretic și practic al cercetării este reprezentat de actele internaționale relevante, în special CEDO și hotărârile CtEDO, precum și de legislația procesuală penală națională și literatura de specialitate. Toate acestea au contribuit la consolidarea unei perspective științifice riguroase, orientată spre propunerea unor reforme legislative care să asigure protecția deplină a dreptului la autoapărare în conformitate cu cerințele internaționale.

3. DISCUȚII.

Legislația națională recunoaște și garantează respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, constituind una dintre principalele responsabilități ale tuturor instituțiilor menite să protejeze ordinea de drept în țară. În acest context, respectarea dreptului la apărare pentru fiecare persoană supusă urmăririi penale dobândește o importanță specială într-un stat de drept.

Art.4 din Constituția Republicii Moldova, alături de art.7 din Codul de procedură penală, subliniază faptul că reglementările internaționale privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului se aplică direct în cadrul procesului penal. Instituțiile naționale de aplicare a legii sunt responsabile de implementarea prevederilor CEDO, bazându-se pe interpretările oferite de CtEDO [4, 1].

Examinând normele juridice internaționale referitoare la dreptul la apărare, se poate deduce că acest drept implică:

- obligația organului de urmărire penală sau, după caz, a instanței de judecată de a aduce la cunoștință acuzatului că are dreptul să fie asistat de un apărător ales;
- posibilitatea ori, după caz, obligația de acordare a asistenței juridice garantate de stat, în cursul procesului penal;
- posibilitatea acuzatului de a se apăra singur în cadrul procesului penal.

Art.6 din CEDO garantează dreptul la un proces echitabil, oferind mai mult decât simpla asigurare a dreptului la apărare. Acesta permite acuzatului să aleagă liber modalitatea de apărare, fie prin autodefensivă, fie prin angajarea unui avocat. Această flexibilitate este crucială pentru menținerea unui echilibru just între principiile de bază ale justiției și drepturile fundamentale ale acuzatului, contribuind astfel la protejarea integrității procesului penal și la garantarea unei apărări eficiente [5].

Art.6, §3) lit.(c) din CEDO prevede, în mod explicit, că acuzatul are dreptul de a se apăra personal sau de a fi asistat de un avocat ales. În situațiile în care acuzatul nu dispune de resursele necesare pentru a remunera un apărător, acestuia îi este garantată asistența gratuită din partea unui avocat din oficiu, atunci când interesele justiției impun o astfel de intervenție. Această normă reglementează un drept de alegere fundamental, permițând acuzatului să opteze fie pentru reprezentare juridică, fie pentru autoapărare.

Alegerea autoapărării impune, totuși, o responsabilitate suplimentară pentru orga-

nele de urmărire penală și instanțele judecătorești, care trebuie să verifice că acuzatul își exercită acest drept în mod informat și voluntar, având o înțelegere deplină a implicațiilor și consecințelor pe care le poate implica autoapărarea.

Dreptul la autoapărare, recunoscut la nivel internațional și integrat în majoritatea sistemelor juridice ale statelor democratice, reflectă principiul suveranității individuale în cadrul procesului penal. Acest principiu permite persoanei acuzate să se reprezinte pe sine, fără obligația de a recurge la asistența unui avocat, consolidând, astfel, libertatea de alegere și autonomia juridică în materie penală.

Este important de menționat că reguli similare sunt prevăzute în legislațiile altor țări, inclusiv la nivel constituțional. De exemplu, Constituția Croației garantează oricărei persoane suspectate sau acuzate de săvârșirea unei infracțiuni dreptul de a se apăra fie în mod independent, fie cu asistența unui avocat ales de aceasta [3].

În mod similar, în Constituția Germaniei, cunoscută ca *Grundgesetz* sau Legea Fundamentală, principiul „*Rechtsstaatsprinzip*” (statul de drept) este esențial și protejează drepturile individuale, inclusiv dreptul la apărare adecvată. Acest principiu este completat de jurisprudența Curții Constituționale Federale, care interpretează și aplică dreptul de autoapărare, cu accent pe echitatea procedurală. Curtea constituțională germană a menționat că dreptul la apărare poate fi restricționat în situații de complexitate ridicată, când este necesară asistența calificată pentru a garanta echitatea procesului, consolidând astfel protecția drepturilor procedurale ale acuzatului [13].

De asemenea, legislația Statelor Unite recunoaște prin al Șaselea Amendament al Constituției dreptul inculpatului de a se reprezenta singur, sub conceptul cunoscut ca un drept (*pro se representation*) care a fost consolidat în hotărârea *Faretta v. California* din 1975 [14].

Totuși, acest drept nu este absolut, impunându-se restricții dacă acuzatul nu are capacitatea necesară pentru o autoapărare eficientă, pentru a asigura astfel protecția integrității procesului penal și a preveni abuzurile în justiție. CtEDO nu interzice organelor de urmărire penală sau instanțelor să-i recomande acuzatului să fie reprezentat de un avocat, mai ales în cazuri complexe sau atunci când echitatea procesului ar putea fi afectată. În situația în care acuzatul refuză asistența juridică, acesta are, în continuare, dreptul de a se apăra singur. La acest subiect, este deosebit de relevantă Hotărârea CtEDO în cauza *Martin v. Estonia*, în care Curtea a stabilit că bănuitul, inclusiv înaintea audierii din faza inițială a urmăririi penale, are libertatea de a alege, fără constrângere, modalitatea de apărare [9].

În R. Moldova, ca și în majoritatea țărilor, justițiabilii beneficiază de dreptul la un proces echitabil și imparțial, iar respectarea dreptului la apărare constituie un element fundamental al acestui principiu. Potrivit art.66, alin.(1) din Codul de procedură penală al Republicii Moldova, persoana învinuită sau, după caz, inculpată, are garantat dreptul la apărare. Organul de urmărire penală sau instanța de judecată este obligată să îi ofere învinuitului sau inculpatului posibilitatea de a-și exercita acest drept prin toate mijloacele și metodele care nu sunt interzise de lege [1].

Codul de procedură penală al Republicii Moldova, în art.71, alin.(1), prevede că bănuitul, învinuitul sau inculpatul poate renunța la apărător, exprimându-și dorința de a-și exercita singur apărarea, fără a beneficia de asistența juridică a unui avocat. Conform alin. (2) al aceluiași articol, „renunțarea la apărător poate fi acceptată de către procuror sau instanță doar în cazul în care cererea de renunțare este formulată de bănuît, învinuit sau

inculpat în mod voluntar, din proprie inițiativă și în prezența apărătorului.”

În opinia noastră, legislația procesuală penală a Republicii Moldova nu se aliniază în întregime la standardele CEDO și jurisprudența CtEDO, fapt ce provoacă interpretări eronate ale dreptului la autoapărare. Din textul articolului menționat și în lipsa unei prevederi legale alternative care să stipuleze dreptul la autoapărare, rezultă că acuzatul are posibilitatea de a se apăra singur doar după ce a renunțat la serviciile unui apărător.

În schimb, legislația României prevede în mod expres dreptul la autoapărare. Astfel, conform art.10, alin.(1) din Codul de procedură penală al României, „părțile sau subiecții procesuali principali au dreptul de a se apăra ei înșiși sau de a fi asistați de avocați” [2].

Dreptul la apărare oferă, astfel, acuzatului posibilitatea de a alege între a fi asistat de un avocat sau de a se apăra singur. Această alegere rămâne valabilă indiferent de existența inițială a unui apărător, reflectând libertatea individuală în gestionarea strategiei proprii apărări. În acest context, renunțarea la apărător reprezintă un act prin care acuzatul refuză serviciile unui apărător deja desemnat, fie din oficiu, fie prin alegere proprie.

Legislația procesuală penală a Republicii Moldova nu prevede desemnarea unui apărător exclusiv în scopul renunțării la acesta. Din această perspectivă, se poate concluziona că art.71, alin.(2) din Codul de procedură penală se referă la situațiile în care interesele acuzatului sunt deja reprezentate de un avocat, desemnat din oficiu sau ales.

Desemnarea unui apărător doar în scopul renunțării la acesta reprezintă o acțiune lipsită de chintesență juridică, întrucât scopul principal al desemnării unui avocat este de a garanta dreptul la apărare al acuzatului. Practica de a numi un apărător exclusiv pentru a formaliza o renunțare subminează, de fapt, principiile fundamentale ale dreptului la apărare. O astfel de abordare transformă un drept esențial într-o formalitate iluzorie, afectând echilibrul procesului penal și punând în pericol protecția drepturilor fundamentale ale acuzatului. Aceasta evidențiază și mai clar lipsa de sens a desemnării unui avocat din oficiu, doar pentru ca acuzatul să renunțe la serviciile acestuia.

Pentru a clarifica semnificația termenului „renunțare”, se poate apela la definiția din dicționarul explicativ al limbii române, care arată că „a renunța” înseamnă „a abandona, a înceta de a mai folosi sau de a se folosi de ceva sau pe cineva, voluntar”. Astfel, o persoană nu poate renunța la ceva ce nu posedă. În acest sens, legislatorul urma să prevadă, într-o normă distinctă, posibilitatea acuzatului de a se apăra singur și, totodată, modalitățile concrete de exercitare a acestui drept pe parcursul procesului penal.

În situația în care prezența unui apărător în cadrul procesului penal nu este impusă de lege, iar acuzatul nu dispune de resurse pentru a-l remunera, conform prevederilor art.17, alin.(5) din Codul de procedură penală acesta are dreptul de a solicita un avocat care oferă asistență juridică garantată de stat, în condițiile stabilite de lege. Însă în ce măsură asistența juridică garantată de stat își atinge obiectivul fundamental în contextul în care acuzatul nu dorește să solicite asistența unui apărător din oficiu, dar preferă să se apere singur? Or, constrângerea de a solicita asistența unui avocat din oficiu contravine principiului garantării unui proces echitabil, susținut și de CtEDO în cauza *Dvorski v. Croația*, unde s-a statuat că persoana acuzată de o infracțiune trebuie să aibă libertatea de a-și alege asistența juridică, fără a fi constrânsă să accepte un avocat desemnat din oficiu [7].

Problematica dreptului acuzatului de a opta pentru autoapărare sau reprezentare juridică este una complexă, deschizând, în mod constant, discuții asupra măsurii în care această alegere ar trebui să fie exclusiv la latitudinea voinței sale. Cu toate acestea, dreptul la autoapărare nu are un caracter absolut, el poate fi, în funcție de circumstanțele spe-

cifice ale cazului, supus unor restricții justificate.

Deși dreptul la autoapărare este recunoscut atât de normele dreptului internațional, cât și, cu unele lacune, de legislația procesuală penală națională, anumite restricții sunt prevăzute pentru a proteja drepturile individuale, a garanta echitatea procesului și a preveni eventualele abuzuri în cadrul sistemului de justiție penală. Decizia de a permite acuzatului să se apere singur sau să fie reprezentat de un avocat depinde de:

- complexitatea cazului;
- capacitatea bănuیتului, învinuitului, inculpatului de a se apăra singur;
- gravitatea faptei, de a cărei săvârșire persoana este bănuită sau învinuită și de sancțiunea prevăzută de lege pentru săvârșirea ei [10].

Aceste condiționări au rolul de a menține echilibrul între libertatea de a alege propria strategie de apărare și necesitatea de a asigura o administrare judiciară corectă și eficientă. De aceeași opinie sunt autorii Mihai Poalelungi și Diana Stîrcu, care au concluzionat că dreptul la autoapărare este unul subiectiv, susceptibil de restricționări în funcție de circumstanțele speței. Mai mult, acest drept implică o responsabilitate pentru acuzat, care trebuie să manifeste conduită corespunzătoare și un minim de competență cu referire la procesul penal. În situațiile în care acuzatul alege să se apere singur, el nu poate invoca ulterior necunoașterea modalităților adecvate de organizare a apărării sau lipsa asistenței unui avocat profesionist [12, p.40].

Deși persoanele au dreptul de a se reprezenta singure, multe state, inclusiv Republica Moldova, le oferă posibilitatea de a fi asistate de un avocat, chiar și în cazul în care nu își permit unul. În astfel de cazuri, un avocat poate fi solicitat sau desemnat pentru a garanta protejarea drepturilor acuzatului și pentru a asigura o apărare echitabilă.

Având în vedere cele menționate, bănuitul, învinuitul sau inculpatul, care a ales să se apere singur, are dreptul, în orice etapă a procesului penal, să invite un apărător sau să solicite asistența unui avocat care oferă asistență juridică garantată de stat. Acest avocat va fi admis în procedură imediat ce a fost invitat sau solicitat de către acuzat.

Conform standardelor impuse de CEDO, dreptul la un proces echitabil, care include dreptul la autoapărare, este garantat. Cu toate acestea, pentru a asigura o administrare corectă și eficientă a justiției, aceste drepturi trebuie echilibrate cu alte cerințe procedurale.

CtEDO a analizat, în numeroase cauze, dreptul acuzatului de a se reprezenta singur în fața instanței, recunoscând constant importanța acestui drept fundamental. Totuși, Curtea a subliniat și importanța menținerii unui echilibru între dreptul la autoapărare și garanțiile procedurale adecvate, în special principiul egalității de arme. Principiul egalității de arme a fost evidențiat de CtEDO în cauza *Neumeister v. Austria*, reprezentând un moment esențial în evoluția jurisprudenței CtEDO privind protecția drepturilor omului în cadrul sistemului judiciar [8].

Un prim exemplu de condamnare pentru încălcarea acestui drept a avut loc în cauza *Ringeisen v. Austria*, CtEDO stabilind că statul tratase părțile implicate în mod discriminatoriu și inechitabil în cadrul procesului. Această hotărâre a devenit un reper pentru interpretarea principiului egalității de arme în situațiile de discriminare procedurală [6].

CtEDO a subliniat, de asemenea, că în timpul procesului penal acuzatul are dreptul de a participa activ la propria apărare, de a prezenta probe și argumente, de a aduce martori și de a formula cereri pertinente în cadrul procedurii judiciare. Un exemplu notabil în acest sens este cauza *Artico v. Italia*, în care Curtea a decis că dreptul la apărare presupune accesul real și efectiv al acuzatului la mijloacele de a se exprima și de a se face înțeles în

fața instanței, chiar și fără asistența unui avocat. În acest caz, CtEDO a constatat că acuzatului i-a fost încălcat dreptul la un proces echitabil, deoarece i s-a restricționat posibilitatea de a pune întrebări martorilor [11].

Hotărârea în cazul *Artico v. Italia* a stabilit un precedent important pentru dreptul acuzatului de autoapărare în procedurile penale, reafirmând necesitatea de a menține un echilibru între acest drept și garanțiile procedurale pentru a asigura un proces echitabil. Prin aceste hotărâri, CtEDO a subliniat necesitatea ca toate părțile implicate într-un proces să beneficieze de condiții egale în fața instanțelor, pentru a se asigura o judecată corectă și echitabilă. Curtea a notat că fiecare parte trebuie să aibă acces la informațiile necesare, să poată prezenta argumente și probe în fața instanței și să dispună de oportunități egale pentru a influența decizia finală. Hotărârile menționate au avut un impact major asupra modului de protecție a drepturilor fundamentale în cadrul sistemului judiciar european, contribuind la consolidarea principiului egalității de arme în dreptul internațional și în practica judiciară a statelor membre ale Consiliului Europei.

4. CONCLUZII

Ca rezultat al analizei studiului prezentat, se poate concluziona că dreptul acuzatului de a se apăra singur în cadrul procesului penal este un drept recunoscut de CEDO și interpretat, consistent, în jurisprudența CtEDO. Totuși, acest drept nu este unul absolut și, în funcție de circumstanțele specifice ale speței, el poate fi supus unor restricții rezonabile menite să asigure o echitate procesuală deplină.

În virtutea acestor restricții, dreptul la autoapărare rămâne garantat prin normele internaționale, constituind o componentă centrală a garanțiilor procedurale ce susțin dreptul la un proces echitabil. CtEDO a subliniat, în mod repetat, importanța dreptului la autoapărare, dar a evidențiat, totodată, necesitatea de a echilibra acest drept cu principiul egalității de arme. Astfel, nu doar dreptul de a se apăra singur este recunoscut, ci și obligația de a asigura condiții egale pentru toți participanții la proces, permițând accesul efectiv la toate mijloacele de apărare disponibile. Pentru a evita interpretările eronate și a clarifica în mod exhaustiv acest drept în contextul legislației naționale, considerăm că se impune necesitatea de eliminare a omisiunii din legislația procesuală penală a Republicii Moldova, prin introducerea explicită a dreptului la autoapărare în Codul de procedură penală.

Cu perspectivă de lege ferenda, propunem următoarea formulare pentru art.17, alin. (1) din Codul de procedură penală al Republicii Moldova: *„În tot cursul procesului penal, părțile (bănuitul, învinuitul, inculpatul, partea vătămată, partea civilă, partea civilmente responsabilă) au dreptul să se apere ele însele, să fie asistate sau, după caz, reprezentate de un apărător ales sau de un avocat care oferă asistență juridică garantată de stat, în condițiile legii.”*

BIBLIOGRAFIE BIBLIOGRAPHY

1. Codul de procedură penală al Republicii Moldova nr.122 din 14.03.2003. În: Monitorul Oficial nr.104-110 din 07.06.2003, accesat la 17.05.2024.
2. Codul de procedură penală al României, din 01 iulie 2010 (Legea nr.135/2010). Accesibil on-line la adresa: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/185907>, accesat la 17.05.2024.

3. Constituția Croației, art.29. Accesibil on-line la adresa: <https://codex.just.ro/Tari/Download/HR>, accesat la 20.07.2024.
4. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. În: Monitorul Oficial Nr.78 din 12.08.1994, accesat la 17.05.2024.
5. Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, încheiată la Roma la 4 noiembrie 1950 și ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298-XII din 24 iulie 1997, accesat la 14.05.2024.
6. Hotărârea CtEDO din 16.06.1971 în cauza „Ringeisen c. Austriei”. Accesibil on-line la adresa: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22display%22:\[%220%22\],%22languageiso code%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%222614/65%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57565%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22display%22:[%220%22],%22languageiso code%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%222614/65%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57565%22]}), accesat la 14.09.2024.
7. Hotărârea CtEDO din 20.10.2015 în cauza „Dvorski v. Croația”. Accesibil on-line la adresa: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2225703/11%22\],%22itemid%22:\[%22001-175339%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2225703/11%22],%22itemid%22:[%22001-175339%22]}), accesat la 03.07.2024.
8. Hotărârea CtEDO din 27.06.1968 în cauza „Neumeister c. Austriei”. Accesibil on-line la adresa: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57544%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57544%22]}), accesat la 28.06.2024, accesat la 17.06.2024.
9. Hotărârea CtEDO din 30.05.2013 în cauza „Martin v. Estonia”. Accesibil on-line la adresa: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-187251%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-187251%22]}), accesat la 10.05.2024.
10. Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova Cu privire la practica aplicării legislației pentru asigurarea dreptului la apărare al bănuitului, învinuitului, inculpatului și condamnatului în procedură penală nr.11 din 24.12.2010, accesat la 31.05.2024.
11. Hotărârea CtEDO din 13.05.1980 în cauza „Artico v. Italia”. Accesibil on-line la adresa: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20ARTICO%20v.%20ITALY\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57424%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20ARTICO%20v.%20ITALY\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57424%22]}), accesat la 19.05.2024.
12. M. Poalelungi, D. Stîrcu ș.a., Manualul judecătorului pentru cauze penale, Chișinău, 2013, 1192 p. ISBN 978-9975-53-231-0. Accesibil on-line la adresa: https://www.inj.md/sites/default/files/Manualul%20judecatorului%20pentru%20cauze%20penale_0.pdf, accesat la 01.07.2024.
13. The German Basic Law: Key Facts. Accesibil on-line la adresa: <https://www.deutschland.de/en/topic/politics/german-basic-law-the-key-facts>, accesat la 04.07.2024.
14. United States v. Faretta, 422 U.S. 806 (1975). Accesibil on-line la adresa: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/422/806/>, accesat la 09.06.2024.